

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**NİĞDE MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR DİUM (DEKAPOLİS) SİKKESİ VE IUPPİTER HELİOPOLİTES
KÜLTÜ**
**A DIUM (IN DECAPOLIS) COIN FOUND IN NIGDE MUSEUM AND THE CULT OF IUPPITER
HELIOPOLITES**

Meral HAKMAN*

Öz

Eskiçağda doğulu kültürlerin batıya ya da batılı kültürlerin doğuya olan yolculuğu sonucunda sinkretik karakter göstermesi alışık olunan bir durumdur. Bu kült ağı, Roma'da imparatorluk döneminin başından beri yaygın biçimde görülür. Tabii bu durum inançların doğal bir süreçle etkileşiminden çok siyasetçiler tarafından bilinçli olarak yapılmış ve sonuçta inanç, siyasi propagandaya hizmet etmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan kültürlerden biri de Iuppiter Heliopolites'tir.

Bu çalışmada Niğde Müzesi'nde bulunan ve nadir olan bir Dium sikkesi aracılığıyla, bu sikkenin arka yüzündeki Iuppiter Heliopolites betiminden dolayı bu kült ele alınmıştır. Bu betim, Heliopolis'te ortaya çıkıp Roma'ya kadar yayılan kültürün Dium'daki varlığını kanıtlamaktadır. Ancak Dium'da Iuppiter Heliopolites'in ikonografik özellikleri Heliopolis'te bilinenden farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla Dium'da kültürün genel yapısı ve bunun tanrının üstlendiği fonksiyonda neden olduğu değişiklikler ele alınarak sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Iuppiter, Heliopolites, Kült, Dium, Dekapolis.

Abstract

It is usual to see in ancient times that an eastern cult travels west or a western cult travels east, creating syncretic structures. This cult network are observed commonly in Rome especially in the beginning of the empire. Rather than a natural process of religious interaction, it was often conducted intentionally by politicians, serving for political propaganda. One of the cults formed resultantly is Iuppiter Heliopolites.

This study analyses the aforementioned cult through the representation of Iuppiter Heliopolites seen on the reverse of a rare Dium coin located now in Niğde Museum. The depiction concludes the existence of the cult in Dium which it was born in Heliopolis and spread towards Rome. However, the iconographic features of Iuppiter Heliopolites are different in Dium compared to those in Heliopolis. Therefore, this study is concluded with the differences in general structure of the cult in Dium and their resulting alterations in the functions embodied by the god.

Keywords: Iuppiter, Heliopolites, Cult, Dium, Decapolis.

1. Giriş

Bu yayına konu olan ve Niğde Arkeoloji Müzesi'nde 7 envanter numarasıyla kayıtlı sikke¹, Güney Suriye ve Kuzeydoğu Filistin'deki on kentten oluşan coğrafik bölge Dekapolis'in (Yunanca, Δεκάπολις/On Kent) Dium kentine aittir. Plinius (Nat. Hist.: 5.16), Josephus Flavius (Judean War: 2.458-60), coğrafyacı Claudius Ptolemaeus (Geog.: 5.14.18) gibi eskiçağ yazarlarının eserlerinde bahsettiği bölge, Dium'un yanı sıra Damascus, Philadelphia, Raphana, Skythopolis, Gadara, Hippos, Pella, Gerasa ve Canatha kentlerinden oluşmaktadır. Siyasi bir birlik yerine coğrafi bir birliğin adı olan bölgenin kentlerinin sayısı, zamanla onu geçmiştir. Çoğu Seleukos yönetiminde yeniden kurulan Dekapolis kentlerinin en büyüğü, Ürdün'ün batısında bulunan Skythopolis'tir (Applebaum, 1989: 1-2).

Dekapolis'te varlığı bilinen kentlerin büyük bölümü, Büyük İskender'in ölümünden sonra tekrar kurulmuştur. Adını Büyük İskender'in doğumundan sonra Makedonya'da kurulan yerleşimden alan Pella; yine Makedonya'da bir kentin ismi olan Dium ve Ptolamaios'un İskit askerleri tarafından kurulan Skythopolis, bu kentler arasında yer alır. Bu şehirlerin özellikle Ptolamaios ve Seleukoslar dönemlerinde geliştikleri görülür. Ancak MÖ. 2. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren Yahudilerle Seleukoslar arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve çekişmeler, bölgeyi de etkisi altına almıştır. MÖ. 152 yılında Haşmonayimler Krallığı'nın kurulması ve sonrasında bölgede ortaya çıkan karmaşa ise Hirodes Dönemi'ne uygun ortam sağlamıştır. Hirodes'in Dekapolis'le ilişkileri de bu dönemden etkilenmiştir (Shatzman, 1991: 80). Nihayetinde MÖ. 63 yılında Pompeius, Haşmonayim Kralı II. Hyrkanus ile kardeşi II. Aristobulus arasındaki taht mücadelesine son verip Helenistik şehirlerin bağımsızlığını onlara geri vermiştir. Bundan sonra Iudaea'de ve Dekapolis'te bağımsızlığını kazanan yerleşimler ekonomik, dini ve kültürel anlamda

* Yrd. Doç. Dr. Meral HAKMAN, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Aksaray.

¹ Sikke çalışmamda gerekli izinleri veren ve yardımlarını esirgemeyen Niğde Müze Müdürü Fazlı Açıköz'e ve Arkeolog Murat Tektaş'a teşekkür ederim.

daha özgür olmuşlardır (Richardson, 1996: 89-90). Ancak Roma ilhakını takip eden yıllarda Dekapolis şehirlerinin bazıları, bağımsızlıklarını etraflarındaki krallıklardan koruyamamıştır. Gadara, Hippius ve Canatha, Hirodes'e verilmiş, Philadelphia MÖ. 1. yüzyılda belli bir dönem Nebatiler hakimiyetinde olmuştur. Bölgedeki kentlerin birçoğu MS. 106 yılında yeni Arabia eyaletine bağlanmıştır. Fakat MS. 2. ve MS. 3. yüzyıl boyunca Abila, Dium, Gadara, Pella, Philadelphia ve Skythopolis kent sikkelerinin Coele Syria'ya ait olabileceği iddia edilir². Bu, idari açıdan bir Roma eyaletine işaret etmese de imparatorluk kültürünün varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Geç Roma döneminde ise Philadelphia, Gerasa ve Canatha, Arabia'da kalmış; Dekapolis'in diğer kentleri ise Palaestina Secunda'ya verilmiştir (Butcher, 2003: 113-114).

Dekapolis kentlerinin çoğu MS. 2. yüzyıl boyunca kendi sikkelerini basmıştır (Parker, 1975: 439-440) ve bunlar arasında Dium da bulunmaktadır. Bu şehir adını, Makedonya'daki Olimpos dağının eteklerinde yer alan Dium kentinden almıştır (Holland, 2012: 304). Günümüzde arkeolojik ve epigrafik verilerin yanı sıra, sınırlı sayıda da olsa sikkeleri ile de varlığı bilinen Dium'un lokasyonu ile ilgili çeşitli tartışmalar vardır. Aslında Georgius Cyprius (Desc. Orb. Rom.: 1061), Flavius Josephus (Antiq. Jews: 14.4.4) ve Stephanus Byzantius (Ethn.: Δία) gibi birçok yazar, çok detaylı olmasa da siyasi ve coğrafik olarak doğrudan Dium'dan bahsetmişlerdir. Fakat bu yazarların aktardığı kısıtlı veriler ile Dium'un yerini tam olarak belirlemek mümkün olmadığı için akademik çalışmalarda kentin yeri hakkında farklı öneriler ortaya atılmıştır. Barrington Atlas'ında da yer almayan Dium'un yeri olarak Yarmuk'un güneyinde bulunan Edun; Roma ve Bizans dönemlerinde mütevazı bir karakol olduğu bilinen Mafraq'ın 5 km güneybatısındaki Edun; Irbid'in hemen güneyindeki Tell al-Husn; Pella yakınındaki Kefr-Abil gibi farklı yerler öne sürülmüştür. Kentin yeriyle ilgili kesin arkeolojik kanıtlar sağlayamadığı için bu önerilerin hiçbiri varsayımdan ileri gitmemiştir. Schwartz tarafından ortaya atılan ve mevcut verilere göre akla daha yakın gelen son öneri ise Güney Suriye'deki Mzerib'in 5 km kuzeyinde bulunan Tell al-Ash'ari kentinin Dium olabileceği şeklindedir (Kropp-Mohammad, 2006: 125; Hill, 1922: xxxi-xxxii).

Dekapolis'in kuruluşu, bölgenin Haşmonayim egemenliğinden kurtuluşuna işaret ettiğinden, Pompeius Çağı'na yani MÖ. 63 yılına tarihlendirilir ve bu nedenle Dium sikkelerinin üzerinde de bu tarih görülmektedir (Parker, 1975: 439-440). Kentin sikkeleri basıldığında Dium'un büyük olasılıkla Septimus Severus zamanında Provincia Arabia'ya; daha sonraki bir dönemde kesin olarak buraya ait olduğu ileri sürülür (Hill, 1922: xxxi-xxxii). Kentin sikkeleri Iulia Domna, Caracalla, Geta ve Elagabalus dönemlerine aittir. Caracalla ve Geta sikkeleri üzerinde görülen HEC (268), OC (270), AOC (271) ve EOC (275) tarihleri -sonuncusu hariç- Septimus Severus dönemindedir (Spijckerman, 1978: 317; Hill, 1922: xxxi-xxxii). Bu dönem sikkelerinin arka yüzünde Tykhe, Athena, kemerli bir girişe sahip hexastyle tapınak (tapınağın alınlığında kartal ve tapınağın içinde yanan bir altar) (Kropp-Mohammad, 2006: 135) ve bölgede Hadad ya da Baal olarak bilinen ve bu tanrının sinkretizasyonu sonucunda ortaya çıkan Iuppiter Heliopolites tasvirleri görülür.

Bu yayına konu olan sikkenin ön yüzünde Geta büstü vardır. Paludamentum ve cuirass giyen Geta, portre özelliklerine göre burada *Successor I* olarak betimlenmiştir³. Sikkenin arka yüzünde ise yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde kartal başlı bir asa ve sol elinde Victoria tutan, ayaklarının altında boynuzları oldukça belirgin bir şekilde görülen iki boğanın yaslandığı ve boynuzlu kalathos giyen tanrı Iuppiter Heliopolites yer alır.

2. Iuppiter Heliopolites Kültü

Roma dünyasının en yaygın kültürlerinden biri olan bu kült, tanımlanırken Iuppiter ya da Zeus Heliopolites ve kültün hem oryantal hem de sinkretik yapısından dolayı Zeus Hadad olarak adlandırılır. Ayrıca Roma'da bu tanrı, sikkelerde ve epigrafik veriler üzerinde asimile edilerek, Iuppiter Optimus Maximus Heliopolitanus olarak geçmektedir (Butcher, 2003: 347). Iuppiter, aldığı bu epititle ve betim özellikleriyle sinkretik karakterini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Bu kültte tanrının yağmur, fırtına, şimşek gibi göksel fonksiyonları vardır; bu nedenle de Iuppiter baş tanrı olmasının yanı sıra bereket tanrısı işlevindedir. Ayrıca Plinius'a (Nat. Hist.: 5.9) göre Iuppiter Heliopolites kehanetin de tanrısıdır.

² Tcherikover, Güney Suriye'yi Fenike, Coele Syria ve Filistin olarak üç bölgeye ayırırken; Cohen, Filistin ve Coele Syria olarak belirlemiştir. G.M. Cohen (2006). *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, Berkeley: University of California Press, 35, 37 vd.; V. Tcherikover (1927). *Die hellenistischen städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*, Leipzig: Dieterich, 64 vd.

³ Caracalla ve Geta'nın portre tipolojisinde ikisinin de erken dönemleri *Successor I* (Thronfolgertypus I) olarak adlandırılır. Septimus Severus'un oğullarının portreleri, yüz özellikleri ve saç stilleriyle birbirinden ayırtedilir. Bu ilk portre tipinde Caracalla, Museo Nazionale Romano'daki MS. 196-204 arasına tarihlenen bir büst sayesinde, Geta ise Munich Glyptothek'teki MS. 198-204 arasına tarihlenen bir portre ile en iyi kendini gösterir. Buna göre ilk portre tipinde Geta'nın alınına dökülen saçları şakaklarına doğru iner. Saçı altında bir çatal yaparak iki yana doğru taranmıştır. Bu betim tarzı Geta'nın sonraki dönem portrelerinde de devam eden bir özelliktir. J. Pollini (2005). "A Portrait of Caracalla from the Mellerio Collection and the Iconography of Caracalla and Geta", *Revue Archéologique France*, 62-66.

Iuppiter Heliopolites'in ortaya çıktığı yer, günümüzde Lübnan sınırlarında yer alan Bekaa Vadisi'ndeki Baalbek ya da Hellenistik Dönem'de değişen ve Roma yönetimi boyunca da bilinen adıyla Heliopolis'tir. Diadokhlar zamanında Helios ile bir tutulduğu için Baalbek kenti Heliopolis adını alırken, bu Suriyeli tanrı da Heliopolites epitetini alarak varlığını sürdürmüştür (Cook, 1914: 550-551). Roma'nın bir kolonisi olan bu kentte, Septimius Severus döneminde (MS. 193-211) Iuppiter Heliopolites adına yapılmış büyük bir tapınak vardır. Bu tapınağın kült heykelinin Mısır'ın Heliopolis kentinden getirildiğini ve Iuppiter ile güneş tanrısının bir araya getirilmiş gücünü temsil ettiğini söyleyen Macrobius, eserinde bu heykeli şöyle tanımlamıştır: altından yapılmış olan heykelde tanrı sakalsız olarak betimlenmiştir. Tanrı, kırbaç tuttuğu sağ elini bir arabacı edasıyla ileri doğru uzatır; sol elinde ise yıldırım ve başak demeti tutar (Macrobius, Saturn.: 1.23.10-12).

Kültün varlığı sadece doğduğu topraklar olan Heliopolis ile sınırla kalmamış, yerel bir yapıdan evrensel bir karaktere bürünmüştür. Kült, Hierapolis, Diom, Diospolis (Lydda, Lod), Nicopolis (Emmaus) and Eleutheropolis (Beth Guvrin) gibi yerleşimlerle doğudan başlayarak Akdeniz kıyılarından batıya Roma, Marsilya, Pozzuoli, Pannonia ve Yukarı Germania'ya (Germania Superior) kadar uzanmıştır. Bu yerleşimlerde arkeolojik, numizmatik ve yazınsal veriler ile varlığını gösteren Iuppiter Heliopolites'in yayılımı özellikle askerler ve tüccarlar sayesinde gerçekleşmiştir (Kropp, 2009: 229). Cook'a (1914: 550-551) göre bu semitik tanrının Roma'ya olan yolculuğu Augustus zamanında kolonistlerin buraya gelmesiyle başlamıştır. Dolayısıyla, Iuppiter Heliopolites'in, bir yerleşimde ortaya çıkıp antik dünyanın en geniş yayılım gösteren kültleri arasında başta geldiği açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra kültün kendine özgü önemli bir özelliği daha vardır. Bu da Iuppiter'in birincil nitelikte olmak üzere Venüs ve Merkür ile beraber üçlü tanrı grubu oluşturduğu bir başka kült karakterinin içinde yer almasıdır. (Kropp, 2009: 229). Bu Heliopolites üçlüsü, yine başta Heliopolis'te olmak üzere en az Iuppiter'in tek başına tapınım gördüğü kadar yayılım göstermiştir (Jidejian, 1975: 45; Hajjar, 1985).

Yayılmı bu denli geniş olan kültün sinkretik yapısını anlamının en iyi yolu, tanrının betimlerinden geçer. Iuppiter Heliopolites tasvirlerini, heykeltıraşlık eserlerinde, sikkelerde ve yüzükler üzerinde belli bir ikonografik özelliği yansıtır şekilde takip etmek mümkündür. Buna göre iki boğa arasında duran tanrı, yukarı kaldırdığı sağ elinde kırbaç, sol elinde başak demeti tutmaktadır. Yakın Doğu'da ortaya çıkan boğa betimi, baş tanrının gücünü ve kudretini gösteren ortak ve önemli semboller arasındadır. Boğa, eskiçağın farklı teritoryumlarında ve zamanlarında her zaman bu tanrısal anlamını korumuştur. Kırbaç, güneş tanrısının ve başak da -Roma'da Ceres ve Annona'da görüldüğü üzere- bereket tanrıçalarının ya da bereket fonksiyonu yüklenmiş tanrı ya da tanrıçaların başlıca atribüsü olarak bilinmektedir. Bu iki atribü, Iuppiter Heliopolites'in yüklediği tanrısal anlamı göstermesi açısından önemlidir. Adını aldığı yerden geniş topraklara yayılan tanrı, ikonografik özelliğiyle göksel ve yersel hakimiyetini ortaya koymaktadır. Filistin'de tanrının bu betimi, ilk defa Marcus Aurelius zamanında, Vespasianus tarafından kurulan Neapolis (Nablus) kentinde görülür. Burada tanrının tapınağı Antoninus Pius tarafından inşa ettirildiği için kült zaten bilinmekteydi. Iudaea'da bu sikke tipi özellikle Diospolis, Nicopolis ve Eleutheropolis kentlerinde bilinir. Eleutheropolis'deki arkeolojik buluntular, tanrının kültünün Commodus zamanından beri bilindiğini göstermektedir. Bu kentlerdeki sikke buluntuları, MS. 2. yüzyıl sonları ile MS. 3.yy başlarında Iuppiter Heliopolites'in hala varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğünü ortaya koymaktadır (Farhi-Alon, 2012: 53-56). Rhosus'ta ise Iuppiter Heliopolites ile benzer özellikler taşıyan ve Baal olarak tanımlanan bir tanrıya inanılmaktadır (Hill, 1922: xxxii). Seleukos Kralı XII. Antiokhos'a (MÖ. 87-84) ait sikkelerde de aynı kült kendini göstermektedir. İki boğa arasında ve iki basamaklı bir kaide üzerinde sakallı olarak betimlenen tanrı sivri bir başlık ve kemerli bir khiton giymektedir (Cook, 1914: 590). Hatta Nesher-Ramla'da MS. 4. yüzyıla ait mağara mezarda bulunan Iuppiter Heliopolites betimli bir yüzük sayesinde, kültün hem buradaki varlığı hem de erken Bizans dönemine uzanan izleri takip edilmektedir. Farhi-Alon'a göre bu inanç en erken, MS. 380 yılında Theodosius'un emriyle Heliopolis'teki tapınağın yıkılmasına kadar varlığını sürdürmüştür (Farhi-Alon, 2012: 55).

Iuppiter Heliopolites'in ikonografisinde ilk göze çarpan ve değişiklik göstermeyen tek unsur, yanında bulunan boğalardır. Bu boğalar sadece Heliopolites kültüne özgü bir atribü değildir; eskiçağ kültlerinde baş tanrıların ikonografisinde de önemli bir yer edinmiştir. Boğa tasviri, tanrısal ikonografide öncelikle tanrının kendisini ve sonra gücünü ifade etmek için kullanılan bir simgedir. Hattilerde fırtına tanrısı Taru veya Hititlerde Teşup'un, Semitik dünyada Hadad'ın (Adad), özellikle Dolikhenus epitetiyle Iuppiter'in simgesi boğadır. Ancak boğanın tanrıyı ifade etmesi oryantal kökenli bir durumdur ve en erken Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Öyle ki Hatti Fırtına Tanrısı Taru'nun adının Semitik dilde ve Hint-Avrupa dillerinde boğa kelimesiyle bağlantılı olup olmadığı tartışılmaktadır (Schwemer, 2008: 18). Hititlerde ise

arkeolojik verilerde görülen fırtına tanrısı, boğaların çektiği bir arabayı sürerken tasvir edilir⁴. Alacahöyük ortostatlarında kralın boğayı kutsaması ve İnandık vazosunun ikinci frizinde boğanın kurban edilme sahnesi vardır. Bunun gibi örnekler boğanın doğrudan tanrının kendini temsil ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Hatta bazen fırtına tanrısının oğlunu bir buzağının temsil ettiğini görmek dahi mümkündür. İmamkulu, Kargamış, Hanyeri, Emar, Lidar, Boğazköy, Alacahöyük gibi birçok Hitit yerleşiminde Fırtına tanrısının boğa ile olan bu güçlü ilişkisini gösteren arkeolojik buluntuların ortaya çıkması (Savaş, 2002: 98-99, 127-129), bu tasvir tarzının dinsel betimle ilgili değil de tanrısal biliş ile alakalı olduğunu göstermektedir. Tanrının boğa ile bağlatılı olduğu, bir tutulduğu ya da atribüsü olarak karşımıza çıkan erken örnekler, Mezopotamya'da da görülür. Akad döneminde fırtına tanrısını bir boğa katili olarak gösteren mühürler, Babilde III. Ur Dönemi'nin ikinci yarısından itibaren fırtına tanrısının hayvanı olarak boğanın betimlendiği gliptik sanatı örnekleri Mezopotamya'nın erken verileri arasında yer alır. Burada fırtına tanrısı genellikle boğanın üstünde ya da ona binmek üzereyken betimlenir. Tanrının elinde ya şimşek vardır ya da çoğunlukla boğanın dizginlerini tutar. Sıkça görülen bir tasvir de sırtında yıldırım sembolünü taşıyan boğanın yanında tanrının durmasıdır (Schwemer, 2008: 33).

Bir tanrının boğayla bütünleştiği bir diğer önemli kült ise Anadolu kökenli olan Iuppiter Dolikhenus'tur. Bugün Gaziantep'in kuzeyinde yer alan ve Dülük adıyla bilinen bir köyün eskiçağdaki ismi olan Dolikhe'den adını alan Iuppiter Dolikhenus kültüründe, tanrının ikonografik özellikleri esasen Hititlerden itibaren iyi bilinen tanrı ve boğa birlikteliğinden oluşur. Bu da Iuppiter Dolikhenus kültürünün aslında Hitit baş tanrısı Teşup'un Greko-Romen zamanda hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilir (Şahin, 2001: 44). Bu kültürte sakallı olarak betimlenen Iuppiter, bir elinde çift başlı balta, diğerinde yıldırım demeti tutmakta ve bir boğanın üzerinde asker kıyafetiyle ayakta durmaktadır. Anadolu'nun yerli bir kültü olarak kalmayıp tapınımı Roma'ya kadar yayılan bu kültürte tanrının, daha çok askeri bir kimliğe ve fonksiyona sahip olduğu görülür (Sanders, 1902: 85). Bu nedenle de Dolikhenus kültüründe tanrının esas karakterini oluşturan *ordunun ve askerinin savaşçı tanrısı* kimliğine bağlı olarak siyasi propogandanın yayılmacı amacına da hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Levha 1. Geta (198-209 AD) sikkesi

Darp: Dium/Dekapolis

Müze Envanter No: 7

Cinsi: Bronz

Ölçüsü: Çap: 23.5 mm Kalınlık: 3.5 mm

Ön Yüz: *Paludamentum* ve *cuirass* giymiş Geta büstü, sağa. POYPC GETAC K.

Arka Yüz: Kalathoslu Iuppiter Heliopolites, cepheden. Tanrı sağ elinde, üzerinde kartal bulunan asa ve sol elinde Victoria tutuyor. Ayaklarının altında boynuzlu iki boğa ona doğru yaslanmış. Sağda yukarıya WN, solda HEC, Kesitte DEIHN.

Tarihi: HEC (268= İS 204/205)

Dium'a ait sikkelerde ve bu yayına konu olan sikkede de (**Levha 1**) görüldüğü üzere, kentte Iuppiter Heliopolites'e tapınılmıştır. Ancak Dium'daki Iuppiter Heliopolites betiminde, tanrının genel ikonografik özelliklerinin yansıtılması bakımından bazı ufak fakat tanrıya yüklenen anlamı değiştiren farklılıklar vardır. Kentin Geta ve Elagabalus sikkelerinin arka yüzünde görülen tanrının yukarı kaldırdığı sağ elinde tanrısallığın ve gücün simgesi olarak üzerinde kartal bulunan asa⁵ ve sol elinde ise zaferin kişileştirilmiş hali olan Victoria⁶ bulunur. Tanrının elindeki Victoria'nın, Gadara ve Skythopolis sikkelerindeki Zeus Nikephoros'un tipik tasvirinden esinlenilerek yapıldığı düşünülür (Riedl, 2003: 92). Bunun dışında diğer

⁴ Ullikummi Şarkısı'na göre, Hitit ve Kuzey Suriye sanatında sıklıkla görülen bu betimlemede, boğaların isimleri *Serisu* ve *Tilla* olarak geçmektedir. Bkz. D. Schwemer (2008). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part II, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 8 (1), 6.

⁵ Asa, krallık simgesi olduğu için Roma Cumhuriyet döneminde magistratlar tarafından kullanılmamıştır. Fakat zafer geçitlerinde galip generaller tarafından taşındığı bilinir. Cumhuriyet sikkelerinde, çoğunlukla Iuppiter ve Iuno'nun asa taşıdığı görülür. Nadir olarak da Roma ve Venüs'ü ellerinde asa ile görmek mümkündür. İmparatorluk döneminde ise imparatorlar, bazen ucunda kartalın olduğu bir asa tutmaktadır. Bkz. J.M. Jones (2004). *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London: Cromwell Press, 281.

⁶ Zaferi simgeleyen Victoria'nın Roma'da Palatine Tepesi'nde bir tapınağı vardır. Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi sikkelerinde Victoria sıkça kullanılan bir motif olmuştur. Kanatlı olarak ve elinde bir çelenkle, bazen atlı arabada bazen de tanrıların ya da imparatorların elinde betimlenir. Bkz. J.M. Jones (2004). *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London: Cromwell Press, 319-320.

Iuppiter Heliopolites tasvirlerinde olduğu gibi tanrının iki yanında boğa yer alır ve başında boynuzlu kalathos bulunan tanrı, ependytes⁷ adı verilen bir kıyafet giyer. Tanrının bu kültte giydiği ependytes, Dekapolis'te birçok kent sikkesindeki betimlerde yer alır. Bu kıyafet özellikle Severus Hanedanlığı döneminde çok sık görülür. Boğa, kalathos ve ependytes aslında kültün ortaya çıktığı toprakların yerli tanrısı Hadad'ın karakteristik ikonografik özellikleri arasında yer alır. Bölgede olduğu gibi Dium'da da tapınım gören Hadad, Helenistik dönemden itibaren Iuppiter ile bağlantılı bir konuma gelmiş (Riedl, 2003: 91-92) ve anlaşıldığı üzere özellikle Roma döneminde kendini artık Iuppiter Heliopolites olarak kabul ettirmiştir. En büyük tapınağı ve kült merkezi Heliopolis'te bulunan tanrının tasviri, sikkeler üzerinde betimlenen tapınağın içinde yer almamasına rağmen, bu ünlü kült heykeli tek başına yapılan tasvirler için bir model oluşturmuştur. Dium da bu heykeli model kabul ederek sikkeler üzerinde kullanmış (Butcher, 2003: 338), dolayısıyla Iuppiter Heliopolites kültüne ve tasvirine yerel bir form kazandırmıştır.

3. Sonuç

Iuppiter Heliopolites kültü yeni bir isim olarak ortaya çıkmış olsa da aslında ikonografik özellikleriyle bilinenin bir tekrarı olmuştur. Baş tanrıların önemli ikonografik özelliklerinin harmanlandığı ve en iyi şekilde yansıtıldığı tasvir tarzıyla yeni bir tanrısal sistem ortaya çıkmıştır. Hititlerden bu yana bilinen tanrı-boğa birlikteliği, Roma'da güneş tanrısının elindeki kırbaç, bereketin simgesi başak, Mısır özelliği gösteren uzun kalathos sayesinde Iuppiter Heliopolites eskiçağın evrensel bir tanrı karakterini oluşturmuştur. Heykeltıraşlık eserlerinde ve sikkeler üzerinde görülen betimlerde dikkat çeken ve kült betiminin en önemli simgesi olan boğaların da Anadolu'dan çıkarak bu topraklara yerleştiği açıkça görülmektedir. Bu durum, Heliopolites kültünün sinkretik yapısını ortaya koyan kuvvetli bir kanıttır.

Heliopolites kültüründe tanrının betim özellikleri, ortaya çıktığı topraklardan Roma'ya ve Yukarı Germania'ya kadar ortak özellikler göstermektedir. Ancak bu betim özelliği, Dium için geçerli değildir. Kente ait sikkelerde görüldüğü üzere, tanrının bir elinde Victoria, diğer elinde üzerinde kartal bulunan asa ile farklı ikonografik betimi de kültün yerel yapıya göre şekillendiğini ve bölgesel karakterini de koruduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu farklı ikonografik betim özellikleri, tanrıya yüklenen anlamın değişip değişmediği sorusunu akla getirmektedir. İkonografideki bu farklılık aslında tanrının Dium'da farklı bir anlamda algılandığını açıkça göstermektedir. Buna göre Iuppiter Heliopolites'in Dium'daki ikonografik betimi ile tanrı burada gücün, başarının ve göksel krallığın baş tanrısı fonksiyonunda olmalıdır.

Sonuç olarak, aslında batıdan gelen siyasi hegemonyanın ne denli güçlü ve yerleşmiş olduğunu göstermek amacıyla en iyi propaganda aracı olarak getirilen bu inanç, kültü getirenlerin topraklarına ve hatta daha da ilerisine yayılmıştır. Iuppiter Heliopolites kültü ile ilgili arkeolojik ve numizmatik veriler Roma'nın siyasi propagandasına hizmet etmiştir. Kültün kolaylıkla kabul görme nedenlerinin başında ise Iuppiter Heliopolites ikonografisinde hem Yakın Doğu'da hem de Orta Doğu'da köklü izleri olan kült simgelerinin tercih edilmiş olması gelmektedir. Bu tercih, başarılı siyasetçiler tarafından üzerinde düşünülmüş bilinçli bir belirleme ve uygulama olmalıdır. Böylece kültün ortaya çıktığı topraklarda gücün ve hakimiyetin kimde olduğunu göstermek, hatırlatmak ve bunu kabullendirmek daha kolay olmuştur. İyi bir siyasi strateji sonrasında yerleşen bu kült, insanlara bereketi ve verimliliği getiren yenilenmiş bir baş tanrı görüntüsüyle de büyük ihtimalle toplumu rahatlatmıştır. Aksi halde insanların Iuppiter Heliopolites kültürünü bu kadar çabuk benimsemeleri ve kültün geniş coğrafyalarda yayılımı mümkün olmazdı.

KAYNAKÇA

- APPLEBAUM, Shimon (1989). *Judaea in Hellenistic and Roman Times: Historical and Archaeological Essays*, Leiden: E. J. Brill.
- BUTCHER, K. (2003). *Roman Syria and the Near East*, London: The British Museum Press.
- COHEN, G.M. (2006). *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, Berkeley: University of California Press.
- COOK, A. B. (1914). *Zeus: A Study in Ancient Religion*, vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- GEORGIUS, Cyprius (1890). *Descriptio Orbis Romani*, (Edidit) Praefatus Henricus Gelzer, Lipsiae: B. G. Teubneri.
- FARHI Y.-ALON Y. (2012). "A Bronze Ring from Roman Palestine Depicting Zeus Heliopolites", *Strata: Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 30, s. 53-56.
- HAJJAR, Y. (1985). *La Triade d'Héliopolis-Baalbek iconographie théologie culte et sanctuaires*, Montreal: University of Montreal.
- HEAD, B.V. (1887). *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford: The Clarendon Press.
- HILL, G.F. (1922). *Catalogue of the Greek coins of Arabia Mesopotamia, and Persia: (Nabataea, Arabia Provincia, S. Arabia, Mesopotamia, Babylonia, Assyria, Persia, Alexandrine Empire of the East, Persis, Elymais, Characene)*, London: Trustees of the British Museum.
- HOLLAND, H. (2012). *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, Etc.: During the Years 1812 and 1813*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Ependytes yün ya da ketenden yapılan ve khiton üzerine giyilen, tekstilden çok sanattaki örneklerinden bilinen tunik benzeri bir kıyafettir. Pers savaşlarından sonra vazo betimleri üzerinde Amazonların ve Perslerin doğulu özellikler taşıyan kıyafetlerinden dolayı ependytesin doğu kökenli olduğu kabul edilir. Bunun en önemli göstergesi Xerxes'in işgalinden sonra yapılan vazo betimlerinde, Amazonların İskit kıyafeti yerine Pers tarzına yakın giydiği kıyafetlerdir. Miller'e göre, bu kıyafet, MÖ. 5. yüzyılda Pers hükümdarlığı altında olan ve Atina'ya tekstil ihraç eden Anadolu'dan (Kilikya ya da Frigya), Mezopotamya'dan (Babil) ya da Levant'tan (Fenike ya da Suriye) çıkmış olabilir. M.C. Miller (1989). "The Ependytes in Classical Athens, Hesperia", *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 58/3, 313-329; M.C. Miller (1997). *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge: Cambridge University Press, 170-171.

- JIDEJIAN, N. (1975). *Baalbek: Heliopolis, City of the Sun*, Beirut: Dar elMachreq Publishers.
- JONES, J.M. (2004). *A Dictionary of Ancient Roman Coins*, London: Cromwell Press.
- JOSEPHUS, Flavius (1840). *Antiquities of the Jews in The Works of Flavius Josephus*, tr. William Whiston, London: Willoughby&Company.
- _____ (2008). *Judean War*, Book 2, vol. 1b, tr. And com. Steve Mason, Leiden: E.J. Brill.
- KROPP, A.-MOHAMMAD, Q. (2006). "Dion of the Decapolis. Tell al-Ash'ari in southern Syria in the light of ancient documents and recent discoveries", *Levant* 38, s. 125-144.
- KROPP, A.J.M. (2009). "The Gods of Heliopolis (Baalbek) at the National Museum of Beirut. Revisiting some questions of iconography", *Baal* 13, s. 229-252.
- MACROBIUS (2011). *Saturnalia*, Books 1-2, ed/tr. Robert A. Kaster, London: Loeb Classical Library.
- MILLER, M.C. (1989). "The Ependytes in Classical Athens, Hesperia", *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 58/3, s. 313-329.
- _____ (1997). *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PARKER, S.T. (1975). "The Decapolis Reviewed", *Journal of Biblical Literature* 94/3, s. 437-441.
- PLINIUS, the Elder (1938-62). *The Natural History*, tr. H. Rackham, London: Loeb Classical Library.
- POLLINI, J. (2005). "A Portrait of Caracalla from the Mellerio Collection and the Iconography of Caracalla and Geta", *Revue Archéologique France*, s. 55-77.
- PTOLEMAEUS, Claudius (1932). *Geography*, tr. Edward Luther Stevenson, New York: New York Public Library.
- RICHARDSON, P. (1996). *Herod: King of the Jews and Friend of the Romans*, Columbia: University of South Carolina Press.
- RIEDL, N. (2003). *Gottheiten und Kulte in der Dekapolis*, Berlin: Diss. Freie Universität.
- SANDERS, C.S. (1902). "Jupiter Dolichenus", *Journal of the American Oriental Society* 23, s. 84-92.
- SAVAŞ, Ö.S. (2002). "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar", *Archivum Anatolicum* 5, s. 97-170.
- SCHWEMER, D. (2008). "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part II", *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 8 (1), s. 1-44.
- SHATZMAN, Israel (1991). *The Armies of the Hasmonaeans and Herod: From Hellenistic to Roman Frameworks*, Mohr Siebeck.
- SPIJKERMAN, A. (1978). *The Coins of the Decapolis and Provincia Arabia*, ed. Michele Piccirillo, Jerusalem: Franciscan Printing Press.
- STEPHANUS, Byzantius (1684). *Ethnica*, Notae et castigationes in Stephani Byzantii, ed. Theodoro Ryckio, Lugd Batavorum: Jacobum Hackium.
- ŞAHİN, N. (2001). *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, İstanbul: Suna-İnan Kırcaç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü.
- TCHERIKOVER, V. (1927). *Die hellenistischen städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*, Leipzig: Dieterich.